

культурної компетентності учасників початкової школи є актуальною потребою і як доведено багатьма дослідженнями цінне формування соціокультурної компетентності неможливо без використання місцевої топоніміки.

Література

1. Програми для середньої школи. 1-4 класи. К.: «Початкова школа». – 2006. – 432 с.
2. Гудзик І. Ф. Компетентно орієнтоване навчання російській мові в початкових класах (в школах з українською мовою навчання) / І. Ф. Гудзик. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. – 496 с.
3. Майорова Т. В. Історія рідного краю в географічних назвах: монографія / Т. В. Майорова. – Тула, 2009. – 176 с.
4. Попов А. І. Географічні назви (введення в топоніміку) / А. І. Попов. – Л.-М.: Наука, 1965. – 181 с.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2010 р.

УДК 811.161.2(07)

Зінченко В. М.

викладач

Криворізький технічний університет

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ

У статті висвітлено питання, які стосуються проблеми формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів профільних класів, визначено сутність основних понять: мова, компетентність, мовленнєва компетентність, мовна компетентність, комунікативна компетентність.

Ключові слова: мовно-мовленнєва компетентність, комунікативна компетентність, профільна освіта.

В статті отражены вопросы, которые касаются проблемы формирования языково-речевой компетенции на уроках украинского языка учеников профильных классов, определена суть основных понятий: речь, компетенция, речевая компетенция, коммуникативная компетенция.

Ключевые слова: языковая и речевая компетенции, коммуникативная компетенция, профильное образование.

The article describes the problem of formation of speech competence on Ukrainian language lessons for students specialized classes, describes the basic issues of the researches: speech, competence, speech competence, communicative competence.

Key words: language and verbal competence, communicative competence, professional competence.

На сучасному етапі реформування школи загалом і вдосконалення навчання рідної мови зокрема, одним із найголовніших завдань є формування ініціативної, самостійно мислячої особистості, спроможної вільно і досконало володіти рідною мовою як засобом спілкування, пізнання навколишнього світу та засобом самореалізації. Відтак особливо актуально-

сті набуває проблема опанування школярами рідної мови не лише як збу пізнання, а й спілкування, формування в них мовної і мовленнєвої компетенції як сукупності знань, умінь і навичок, необхідних для застосування державної мови у різних сферах життя і виробництва. Окрім того, сучасний етап розвитку лінгводидактики характеризується новими підходами до визначення мети навчання, яка є чи не найважливішою категорією мети мови. Чітке визначення мети освітньої системи – необхідна умова ефективності та результативності. У дослідженнях лінгводидактів (З. Баран, О. Бистрова, О. Біляєв, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, В. Мелничайко, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, О. Хорошковська, Г. Шелех) йдеться не лише про засвоєння знань і формування певних умінь, а й в якій міру акцентовано на основній меті навчання мови: «формування розвитку мовної особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовленнєвої компетенції» [10, с. 192].

Мета статті – розкрити роль мовно-мовленнєвої компетенції у розвитку особистості. Мова – це головний інстинкт, який відрізняє людину від інших живих істот; це є соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і для приймання нового безмежного знання. Проблема мовленнєвої підготовки учнів профільних класів передбачає відомлення такої категорії, як мовленнєва компетенція. Поняття компетенція сприймається як похідне, вужче від поняття *компетентність*.

Уживані в теорії та практиці навчання терміни **компетентність** і **компетенція** витлумачені у словниках приблизно однаково, як «добрий знаність із будь-чим» [4, с. 445]. Мовленнєва компетенція є однією з багатьох складових характеристик особистості, що формується у процесі розвитку. Особлива роль у цьому процесі належить старшій ланці освіти, де виявляються здібності учнів, формуються вміння, навички та бажання вчитися, створюються умови для розвитку особистості, її самовираження. Проблема розвитку мовно-мовленнєвої компетенції учнів профільних класів займає одне з провідних місць у сучасній педагогіці, саме цим зумовлюється необхідність цілеспрямованої, систематичної роботи щодо мовленнєвої підготовки учнів профільних класів у школі, адже мовленнєвий розвиток особистості є одним із найважливіших показників її цілісності і самодостатності. Психологічні аспекти проблеми формування мовно-мовленнєвої компетенції висвітлюються у працях Л. Виготського, М. Жукіна, О. Лурії, І. Синиці та ін. Психолінгвістичний компонент, який ґрунтується на уявленні про структуру мовленнєвої діяльності, різноманітні психофізіологічні механізми породження мовлення, розкривається в дослідженнях Б. Баєва, І. Зимньої, О. Леонтьєва, І. Синиці та інших.

Лінгвістичні положення про диференціацію мови й мовлення, соціальні функції мови як універсальної знакової системи, знаходимо у працях Л. Булаховського, І. Вихованця, Ф. Гужви, К. Городенської, В. Звегінця, Г. Золотової, Ю. Караулова, Л. Мацько, М. Плющ, Л. Щерби та ін.

Лінгводидактичні закономірності формування мовленнєвої компетенції особистості досліджуються О. Біляєвим, М. Вашуленком, С. Карама-ном, В. Мельничайком, М. Пентилок, Л. Скуратівським, Г. Шелеховою та ін.

Актуальність окресленої проблеми визначається дотриманням осно-вних положень Концепції мовної освіти в Україні, автори якої визначили головною метою навчання рідної мови в школі – формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно, виправдано ко-ристуватися мовними засобами під час сприйняття (слухання і читання) та створення (говоріння і письма) висловлювань у різних сферах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовно-мовленнєвої компетенції.

Поява нового терміна в лінгводидактиці закономірна і, безперечно, зумовлена досягненнями сучасної психологічної та лінгвістичної науки: те-орії мовленнєвої діяльності; комунікативної лінгвістики, предметом дослі-дження якої є загальні відомості спілкування і функціонування мовних за-собів у реальних актах спілкування; когнітивної лінгвістики, що пропонує системний опис, пояснення механізмів засвоєння мови. Та все ж найважли-вішою передумовою введення терміна компетенція є розмежування понять «мова» і «мовлення», оскільки основою шкільного курсу української мови прийнято вважати лінгвістику – досить розгалужену систему знань про мо-ву, її структуру, основні одиниці та способи поєднання їх у тексті.

З огляду на зазначене в теорії та практиці навчання української мови виокремлюють мовну (лінгвістичну), мовленнєву, комунікативну, культу-рознавчу компетенції (З. Бакум, О. Бистрова, А. Богуш, Н. Гез, О. Горош-кіна, М. Пентилок, Г. Шелехова), що сприяє більш точному, повному і в той же час конкретному визначенню мети навчання мови в школі, моделю-ванню конкретного уроку, розробці критеріїв та рівнів засвоєння матеріа-лу, оволодінню мовою, визначенню змісту предмета «Українська мова».

Унаслідок переходу школи на профільний рівень навчання (створю-ються умови для суттєвої диференціації змісту навчання, підготовки випу-скників до засвоєння програм вищої професійної освіти, забезпечення пог-либленого вивчення української мови загалом) чільне місце в ієрархії ком-петенцій має посісти мовна (лінгвістична) компетенція, уведена в науко-вий обіг Н. Хомським приблизно в середині ХХ століття [12, 13]. Зміст цього поняття запропонував Д. Злобін, який, досліджуючи психолінгвісти-чну проблему «мовних здібностей, знання про мову і мовну активність», довів, що наявна різниця «між тим, що людина теоретично здатна говорити і розуміти, і тим, що вона насправді говорить і розуміє в конкретних ситу-аціях» [5, с. 22-23]. А. Богуш тлумачить мовну компетенцію як засвоєння і усвідомлення мовних норм, що склалися історично у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності у процесі використання певної мови. «Мов-на компетенція – це інтегративне явище, що охоплює низку соціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки,

установок задля успішного здійснення діяльності в конкретних умовах спілкування» [2, с. 87].

О. Божович розглядає мовну компетенцію як психологічну систему, що включає два основних компоненти: «мовний досвід, накопичений діяльним шляхом у процесі спілкування і діяльності, і знання про мову, засвоєні в процесі спеціально організованого навчання» [3, с. 34]. Л. Калмиков зазначає, що необхідним компонентом розвитку мовної компетенції школярів є «спеціальна мовна (когнітивна) і мовленнєва (рефлексивна) підготовка» [4, с. 55], яка є, окрім того, своєчасним моментом у введенні її в мовну діяльність, по-перше; і, по-друге, важливою умовою для розвитку засад діяльності, намірів, усвідомленості мовлення. Під мовною компетенцією М. Львов розуміє «знання граматики, фонетики, лексики, стилістики мови, що вивчається» [7, с. 197]. Автор підкреслює, що дуже важливим аспектом означеної проблеми є такий: мовна компетенція *неповинна розглядатися окремо від мовленнєвої компетенції, а слугувати її теоретичною основою* – шляхом аналізу і синтезу текстів на мові, що вивчається.

Нині в українській лінгводидактиці мовна компетенція тлумачиться як «обізнаність із мовою, знання мовних одиниць, їхніх виражальних можливостей; володіння мовними вміннями й навичками» [10, с. 192]. Оволодіння мовою відбувається на «підставі загального пізнавального механізму, який є одним з інструментів набуття мовних та позамовних знань, їхньої обробки та використання в мовленні» [11, с. 66]. Інакше кажучи, лінгвістична компетенція передбачає послуговування способами дії, що забезпечують розпізнання мовних явищ і використання їх у мовленні. Важливим у її формуванні є оволодіння навичками самоаналізу, самооцінки, неспрямоване формування лінгвістичної рефлексії як процесу усвідомлення школярами власної діяльності, її сутності. Окрім того, процес формування лінгвістичної компетенції передбачає оволодіння основами знань про українську мову, відомості про мову як знакову систему і суспільне явище, засвоєння понятійної бази курсу, певного комплексу одиниць і категорій мови: фонема, графема, морфема, словосполучення та ін. Чинниками мовної компетенції є формування уявлень про устрій мови, її розвиток і функціонування, засвоєння тих відомостей про значення та роль мови в суспільстві, які сприяють вихованню постійного інтересу до предмету, почуття любові й поваги до рідного слова. Нарешті, лінгвістична компетенція передбачає знання про мовознавство як науку, елементи історії мови про українську мову, відомості про її видатних діячів, про методи лінгвістичного аналізу [1, с. 187].

«Вивчення мови – це засвоєння основ лінгвістики – тієї сукупності мовних знань, які забезпечують формування мовленнєвих умінь і навичок, необхідних кожній людині упродовж усього життя, це мовна компетенція. У процесі вивчення мови учні набувають знань про саму мову, її граматичну структуру і словниковий склад, історію і закони її розвитку; в

складаються уявлення про роль мови в ментальності українського народу, в його суспільному житті, в розвитку інтелекту людини тощо. Це і становить їх мовну компетенцію» [8, с. 12].

Реалізація мови в мовленні здійснюється у процесі мовленнєвої діяльності як сукупність «психофізичних дій організму людини, які спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи писемній формах» [9, с. 8]. У мовленнєвій діяльності розрізняють мовну компетенцію і мовленнєву, яка включає лексичну, фонетичну, граматичну, діалогологічну компетенції. Мовленнєва компетенція (аудіювання, говоріння, читання, письмо) ґрунтується на мовних знаннях і залежить від їх рівня. Під час застосування знань з мови, у школярів формуються мовленнєві уміння і навички. Наслідком мовленнєвої діяльності є текст (висловлювання). Як уважають С. Єрмоленко і Л. Мацько, мовленнєва діяльність має бути покладена в основу вивчення мови.

Мовна компетенція – це потенціал лінгвістичних знань людини, сукупність правил аналізу й синтезу одиниць мови, які дають можливість будувати й аналізувати речення, користуватися системою мови з метою спілкування. Зміст мовної компетенції – це засвоєння категорій і одиниць мови та їх функцій, вивчення закономірностей і правил оволодіння системно-структурними утвореннями семантичного, синтаксичного, морфологічного, фонологічного характеру, які необхідні для розуміння і побудови мовлення, це здатність розуміти й реалізовувати граматичну природу висловлювання. Знання, вміння і навички вважаються складовими будь-якого виду компетенції. Між мовними знаннями, з одного боку, і вміннями та навичками, з іншого, існує взаємоспорований зв'язок. Мовні знання зумовлюють виникнення мовленнєвої реакції або реалізації цих знань у вміннях і навичках, а певний мовленнєвий досвід спричинюється до підсвідомих чи свідомих узагальнень. Таке явище Л. Щерба назвав «опрацьованим лінгвістичним досвідом», який можна вважати елементом мовної компетенції.

Формування мовленнєвих умінь і навичок, набуття мовної і мовленнєвої компетенції під час засвоєння мовної системи – це головне завдання навчання мови. Мовленнєва компетенція виявляється у формуванні умінь користуватись усним і писемним мовленням, багатством її засобів виразності залежно від мети та завдань висловлювання і сфери суспільного життя. Важливим для розроблення методики розвитку мовлення є положення про мовну особистість (її рівень володіння мовою, інтелектуальний розвиток, духовне багатство, уміння розвивати і зберігати мовні традиції тощо); про розмежування понять «мова» й «мовлення»; про розуміння тексту як продукту мовленнєвої діяльності, що реалізується в певному дискурсі.

Основними змістовими лініями програми та підручників є **мовна і мовленнєва**. Мовна змістова лінія забезпечує засвоєння школярами системних знань про мову і формування в них відповідних мовних умінь як засобу спілкування, пізнання, самовираження, що становить мовну компетенцію

учня. Мовленнева змістова лінія передбачає формування, закріплення та удосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі), що забезпечує мовленнєву компетенцію учня.

Зміст мовної лінії в повній відповідності до вимог навчальної програми подається за лінійним принципом і доповнюється реалізацією теми внутрішньоопредметних зв'язків, що гарантує систематичне збагачення мовлення дітей лексико-фразеологічними, граматичними, стилістичними засобами та сприяє удосконаленню мовних і мовленнєвих умінь. Ручники вміщують чимало демонстраційних, порівняльних та узагальнювальних таблиць і схем. Вивчення кожної лінгвістичної теми передбачає виконання вправ на збагачення й уточнення словникового запасу учня. Чимало мовних вправ супроводжуються зразками виконання та довідками для вибору потрібних слів або граматичних форм. У процесі вивчення мовного компонента рідної (української) мови «мовна (лінгвістична) змістова лінія забезпечує мовну компетенцію школярів як одного із засобів формування мовленнєвого розвитку», а провідною є мовленнева (комунікативна) лінія, яка передбачає формування вмінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі), тобто формування комунікативної (мовленнєвої) компетенції.

Визначаючи особливості взаємозв'язку мови й мовлення, Л. Щерба окремлює такі поняття, як «мовленнева діяльність», «мовна система», «мовний матеріал» [14]. При цьому на перший план учений ставить мовленнєву діяльність (процеси говоріння й осмислення), яка можлива завдяки другому аспекту – мовній системі (словника і граматики). Ця система ґрунтується на мовному матеріалі – сукупності всього, що говорить й осмислюється у певній конкретній обстановці. Так, Л. Щерба доводить, що основою мовленнєвої діяльності є мовна система і мовний матеріал, який, на його думку, є засобом не тільки отримання, але й обміну інформацією (рис. 1.1).

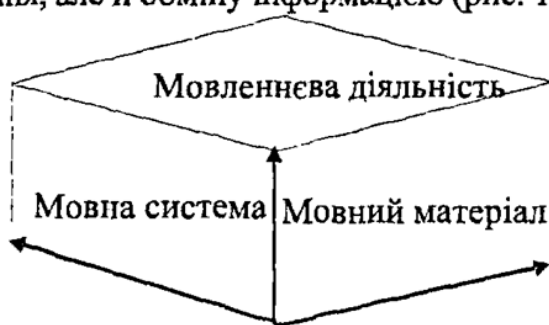

Рис. 1.1. Лінгвістична парадигма мовленнєвої діяльності

Отже, в сучасних умовах модернізації шкільної освіти актуальною стає проблема опанування школярами рідної мови не лише як засобу пізнання, а й спілкування, формування в них мовної і мовленнєвої компетенції як сукупності знань, умінь і навичок, необхідних для застосування державної мови у різних сферах життя і виробництва.

Література

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: Монографія / Зінаїда Павлівна Бакум. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – 338 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі / А. М. Богуш, Н. С. Шиліна. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2003. – 335 с.
3. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы / Е. Д. Божович // Вопр. психологии. – 1997. – № 1. – С. 33-34.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003, – 1440 с.
5. Злобин Д. Психолінгвістика / Д. Злобин; под общ. ред. А. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1976. – 350 с.
6. Калмиков Л. О. Комунікативний підхід до розвитку мовлення / Л. О. Калмиков // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 51-55.
7. Львов М. Р. Речь младших школьников и пути ее развития: пособие для учителя. / М. Р. Львов. – М. : Просвещение, 1975. – 176 с.
8. Методика навчання рідної мови в середніх освітніх закладах; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 264 с.
9. Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови / М. І. Пентилюк. // Українська мова та література в школі. – 1990. – № 3. – С. 8-10.
10. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах / С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, І. В. Гайдаєнко, Т. Г. Окуневич, З. П. Бакум, Н. М. Дика; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 302 с.
11. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
12. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 170 с.
13. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – М., 1972. – 192 с.
14. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2010 р.

УДК 911.3:33(07)

Овсюк Н. В.

здобувач,

Інститут педагогіки НАПН України

ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ТА ОСНОВ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена проблемі формування компетентності учнів старшої школи в процесі навчання географії та основ економіки. Розкрито сутність і структуру поняття «компетентність». Доведено, що реалізація компетентності старшокласників виявляється у застосуванні знань-трансформацій і знань-синтезу, які формують природничонаукову й суспільствознавчу картину світу.

Ключові слова: *компетентність, предметна компетентність, учні старшої школи, навчання географії та основам економіки.*

Стаття посвящена проблеме формирования компетентности учеников старшей школы в процессе обучения географии и основам экономики. Раскрыта сущность и